

Jerzy WIATR

PERSPEKTIVE DEMOKRATIZACIJE NA BALKANU

Richard P. Farkas: **Democratization in the Balkans: Prescriptions for a Badly Scarred Body Politics**

Northeastern University Press, • Boston 2007, 150 strani, 29.95 USD • (ISBN 978-1-55553-691-6)

Richard P. Farkas, profesor politologije na Univerzi DePaul v Čikagu, je nedavno izdal izjemno pomembno knjigo o učinkih in perspektivah demokratizacije v eni izmed najbolj problematičnih regij Evrope, na Balkanu. Analiza ni izdelana na tipičen način po posameznih državah, ampak je razdeljena na vsebinska poglavja, kjer je v vsakem posameznem poglavju obdelan določen vidik demokratične transformacije. Knjiga temelji na dobrem poznavanju literature in bogatih referencah iz primerjalnih študij demokratične transformacije; kot taka ne pomeni obveznega čtiva samo za ljudi iz obravnavane regije, ampak za vse, ki jih zanima komparativna politika, še posebno dinamika političnih sprememb po padcu komunističnih režimov. Taka nadaljuje relativno sodobno tradicijo primerjalne analize procesov demokratične konsolidacije, ki se je začela v zadnjem desetletju 20. stoletja z avtorji, kot so Samuel P. Huntington (1991), Adam Przeworski (1995), Juan Linz in Alfred Stepan (1996); zdi se mi precej nenavadno, da se avtor v svojem delu ni skliceval na nobeno izmed njihovih knjig.

Svojo analizo Farkas odpre z uvodom, kjer oriše namen svojega dela in na drugi strani zapiše: *»Namen pričujočega dela je z občinstvom deliti nasvete glede oblike in implementacije rutin, obnašanj in struktur, ki lahko ponudijo podporo demokratičnemu razvoju. Če naj bo proces pristen, bo zaprek na njegovi poti veliko. Mnogo predlogov, ki jih vsebuje pričujoče delo, predpisuje cilje, spet drugi pa mehanizme za doseg le-teh. Temeljna tranzicija take vrste predpostavlja ponovno določitev ciljev, odnosov, obnašanja in načinov upravljanja in vodenja.«* Ambiciozen načrt zagotavlja, da je knjiga pomembno in fascinantno branje.

V prvem poglavju Farkas razpravlja o zgodovini in politični geografiji Balkana. Njegova definicija regije vključuje vse bivše republike Jugoslavije, Albanijo, Romunijo, Bolgarijo, Grčijo in evropski del Turčije. Vendar pa zaradi poudarka na postkomunistični transformaciji zadnji dve omenjeni državi nista vključeni v nadaljnjo analizo.

Zgodovino Balkana zaznamujejo: 1. ilirska dediščina, katere pomen številne regijske študije zapostavljajo; 2. velik vpliv Otomanskega cesarstva; 3. tekmovalnost med evropskimi velesilami glede nadzora Balkana od poznega XVIII. stoletja do zgodnjega XX. stoletja; 4. zapuščina komunističnega režima. Farkas opozarja na skupno zgodovino, ki si so je delilo *»deset političnih sistemov, ki jih preučuje tudi pričujoče delo ... Albanija, Bosna, Bolgarija, Hrvaška, Kosovo, Makedonija, Črna gora, Romunija, Srbija in Slovenija«* (str. 11). Verjame, da je teh deset političnih sistemov *»delilo regionalni vpliv in mnogo zgodovinskih izkušenj«* (enako). Na tej točki bi želel izraziti nekaj dvomov.

Ali je Slovenija del Balkana, kot verjame Farkas? Zdi se, da večina Slovencev, s katerimi sem se o tej temi pogovarjal, misli drugače. Samo po sebi to seveda ne more predstavljati veljavnega dokaza. Moji razlogi proti vključitvi Slovenije v splošno kategorijo balkanskih držav so:

- a) Slovenija je edina država v tej regiji, ki ni bila nikdar pod otomansko vladavino, posledično tudi slovenska dediščina ni bila deležna otomanskega vpliva, ki je bil tako pomemben za razvoj ostalega Balkana. Od konca XIV. stoletja je Slovenija živela pod vladavino germanskih naslednikov Karla Velikega in si je zgodovino delila prej s Srednjo Evropo kot z Balkanom.
- b) Slovenija je močno katoliška država in verska prepričanja slovenskih kmetov – v primerjavi s protestantskim in nemškimi plemstvom – so predstavljala pomembno zgodnjo podlago za slovenski narodni nazor. To je jasno izrazil že Edvard Kardelj (1957: 106–128) v svoji študiji slovenske narodne problematike. Nobena druga država iz te

regije ni tako prepričljivo katoliška kot prav Slovenija; druga država s katoliško večino, Hrvaška, je namreč zaznamovana s pomembno navzočnostjo ortodoksne manjšine.

- c) Za razliko od drugih držav v regiji je Slovenija osupljivo homogena v svoji etnični sestavi, saj etnične manjšine ne presegajo praga 10% celotnega slovenskega prebivalstva, prav tako Slovenija ne pozna rodovne delitve, ki je značilna za Albanijo.

Diskusija o statusu Slovenije glede na Balkan je več kot samo pikolovska interpretacija zgodovine. Pot postkomunistične spremembe, ki jo je ubrala Slovenija, je namreč precej uspešnejša in manj konfliktna kot v katerikoli drugi državi na Balkanu, kar potrjuje Farkasu nasprotujoče prepričanje, da Slovenija ni del Balkana, temveč da pripada Srednji Evropi. Vsekakor vsi dejavniki demokratične konsolidacije v Sloveniji precej bolj spominjajo na države, kot so Češka republika, Madžarska in Poljska; to nedvomno nakazuje, da Slovenija ne predstavlja izjeme na Balkanu (kot meni Farkas), ampak bi morala biti obravnavana kot tipični primer srednjeevropske države (Wiatr, 1998).

V delu prvega poglavja, ki je posvečen teoretičnim vidikom študije o tranziciji iz komunizma, Farkas poudarja pomen treh problemov, ki jih mora rešiti politični sistem:

- a) sprejem vrednostnega sistema, ki pelje v ustanovitev in utrditev demokracije;
- b) ustanovitev političnega ustroja;
- c) vodstvo, ki si prizadeva za doseg ciljev z racionalizacijo politične izbire (str. 17).

Nato Farkas izpostavi velike razlike, ki v tem pogledu obstajajo med desetimi omenjenimi državami.

V drugem poglavju Farkas razpravlja o problemu strpnosti. Najprej se na precejšnje presenečenje loti vprašanja o sprejemanju kapitalističnega sistema. Nisem prepričan, da je potrebno nekritično sprejemanje logike kapitalistične ekonomije razumeti kot pokazatelja strpnosti, na enak način, kot so razumljene njene druge razsežnosti. Konec koncev je stara evropska tradicija demokratičnega socializma poskušala združiti zavezanost konceptu demokracije z iskanjem alternativnega družbenega in ekonomskega reda. Ostale razsežnosti demokracije, ki jih obravnava pričujoče poglavje, so naslednje: verski pluralizem, konkurenčni mediji, večstrankarski sistem, široko razširjena volilna pravica in zavračanje etničnega nacionalizma. Farkas izpostavlja pomen elitnega obnašanja ter kot glavni primer navaja hrvaškega predsednika Stipeta Mesiča in njegovo zavračanje etničnega nacionalizma, ki ga je vzpostavil njegov predhodnik, Franjo Tuđman. Ravno tako izpostavlja vlogo univerz ter imigracijskih ter manjšinskih politik. »*Strpnost*,« kot piše Farkas, »*se kaže v različnih oblikah in z izrazito neenakostjo v jugovzhodni Evropi ... Bistvena točka je, da so na regijski osnovi prisotni vzorci nestrpnosti, ki se vzajemno dopolnjujejo in jo krepijo*« (str. 39).

V tretjem poglavju Farkas predstavlja obligacijo, torej razmerje med vladajočim in »vladanimi«. Na podlagi navedenih podatkov sklene, da je na Balkanu zaupanje v vlado na zelo nizki ravni, saj samo Latinska Amerika in Bližnji Vzhod beležita nižjo stopnjo tovrstnega zaupanja. Vsekakor pa ne gre za značilnost, ki je lastna le Balkanu, ampak prej za pojav, ki je skupen vsej postkomunistični Vzhodni in Srednji Evropi. »*Jugovzhodni Evropejci (z izjemo Slovencev, ki so del Evropske unije od leta 2004)*,« piše Farkas, »*ne verjamejo, da je njihov sistem 'demokratičen'*« (str. 49.). Nato razpravlja o številu ustavnih reform, ki bi povečale stopnjo zaupanja v sistem, in jih navaja kot: metoda predsedniških in parlamentarnih volitev, zastopnost manjšin v parlamentu, zakonodajni mehanizmi oblikovanja politik, avtoriteta vladnih struktur, implementacija politik, ki jih zahteva predpristopni postopek v EU, in s tem povezane težave (str. 56).

Četrto poglavje (Voice – Glas) razpravlja o vlogi državljanov v politiki. Farkas interpretira široko razširjeno neaktivnost državljanov kot posledico javne politične psihologije, ki predpostavlja, da vlada bo reševala in mora rešiti

vse probleme kot »del zapuščine komunizma, ki so ga dodatno okrepili vzorci razvitih držav, kjer so viri vzpostavljali takšna pričakovanja« (str. 64). To poglavje predstavlja zanimive podatke o volilnem sodelovanju; v nekaterih primerih (pomembno v Albaniji, Bolgariji, Hrvaški, Srbiji) se pogosto kaže, da je na volilni listi registriranih več volivcev, kot je dejansko število volilnih upravičencev (str. 75–77). Zanimivo je, da avtor za ta paradoks ne ponudi nobene razlage. Ali ti podatki kažejo na nepravilnosti pri registraciji volivcev? Farkas opisuje registracijo volivcev, kot to poteka v ZDA, vendar je v državah, ki so predmet analize, registracija samodejna in jo izvedejo lokalne oblasti ali država. Ali je torej presežek registriranih volivcev znamenje sistematičnega popačenja, morda iz političnih razlogov? Ali gre preprosto za nenatančnost podatkov o volilnih upravičencih? Bralec na ta vprašanja ne dobi odgovora.

V naslednjem poglavju avtor analizira *constraint* – prisilo vladajočih. Sklicuje se na klasični liberalni koncept in razpravlja o vlogi opozicije, zakonskih sistemov in mehanizmih nadzora nad birokracijo ter vojsko. Za zadnjo temo bi avtor moral uporabiti zanimivo in dobro raziskano analizo, ki jo je predstavil slovenski politolog dr. Anton Bebler v dveh knjigah, ki ju je sooblikoval v vlogi urednika (Bebler, 1997; 2005). Posebno zanimiv je primer jugoslovanske vojske v zgodnjih fazah razpada federacije. Vojska je neuspešno poskušala preprečiti razpad, k temu pa so jo spodbudili bolj nacionalistični kot ideološki motivi. Taka vloga oboroženih sil predstavlja jugoslovansko izkušnjo v drugi luči kot ostale postkomunistične države v začetnih fazah osvobajanja iz spon komunističnega sistema.

Avtor se v tem poglavju loti tudi vprašanja korupcije. Z izjemo Slovenije in Bolgarije, ki se s tem problemom sorazmerno dobro spopadata, so vse ostale države v regiji »okužene« s široko razširjeno korupcijo in klientelizmom. Nekatere druge postkomunistične države, vključno s Poljsko, imajo enak problem. Pomembno se je vprašati, ali obstaja povezava med korupcijo in komunistično zapuščino. Ali je korupcija posledica izprijenega vpliva komunističnega sistema, še posebej v njegovi pozni stopnji? Taka interpretacija bi bila nedvomno vabljiva, če ne bi poznali primerov množične korupcije v vrsti demokratičnih držav, ki niso nikdar doživele komunistične izkušnje. Italija in Francija sta dobra primera visoke stopnje korupcije v uveljavljenih demokracijah.

V šestem poglavju (Transparency – Transparentnost) Farkas razpravlja o vlogi medijev in elitno-masovnega vmesnika. Trdi, da demokracije ne bi smeli enačiti zgolj z volitvami, in izrazi kritično mnenje glede stopnje transparentnosti v analizirani regiji. Na žalost je to poglavje bolj oropano empirične evidence kot prejšnja.

Legitimacija je vsebina osmega poglavja. Farkas trdi, da na Balkanu »podatki iz 90. let in prvega desetletja novega stoletja kažejo vrsto političnih voditeljev, ki so zamudili ali zanemarili priložnost, da bi prispevali k oblikovanju novih vzorcev« (str. 101). V mnenju, da so voditelji pomemben element, se pridružujem Farkasu. V svoji primerjalni študiji postkomunistične transformacije v Evropi sem poudaril, da imajo voditelji ključno vlogo, saj morajo ob upoštevanju institucionalnega in kulturnega okvirja sprejemati odločitve, ki so temeljnega pomena za uspeh ali propad mladih demokracij (Wiatr, 2006: 272–295). Farkas je do kvalitete vodstvenega ustroja na Balkanu precej kritičen in v več primerih ima morda prav. Slobodan Milošević, Franjo Tuđman, Alija Izetbegović, Ion Iliescu, Sali Berisha ... – če navedem le najbolj znane primere – so z resnimi napakami zamotali, podaljšali in včasih iztirili proces demokratične transformacije. Vendar pa je to le ena stran zgodbe. Obravnavana regija je imela namreč tudi voditelje, ki so se odzvali na izzive časa in se jih bomo spominjali po njihovem pomembnem prispevku v kriznih časih. Milan Kučan in Kiro Gligorov sta dva primera uspešnega vodstva. Nobena primerjalna študija ne more biti popolna, ne da bi vključila uravnoteženo analizo vodstvenega dejavnika.

V sklepnem poglavju Farkas predstavi svoj »recept za močno zaznamovano politično telo«. Začne s klasifikacijo držav v regiji, ki temelji na šestih pokazateljih stopnje demokracije: 1. glas in odgovornost, 2. politična stabilnost, 3. učinkovitost vlade, 4. regulatorska kvaliteta, 5. pravna država, 6. nadzor nad korupcijo. Na podlagi podatkov iz študije Svetovne banke (primerjava podatkov iz let 1996 in 2004) Farkas zaključuje, da je edina država, ki je »obrnila svojo pot

navzgor in si zagotovila prihodnost« Slovenija, medtem ko so Hrvaška, Romunija in Bolgarija »v naslednji skupini«, ki kaže »zmožnost ozdravitve«. Tretja kategorija (»bolne« države, če uporabimo zdravstveno metaforo) vključuje Srbijo, Črno goro in Makedonijo, medtem ko »strogo z vidika vladne učinkovitosti in kakovosti Bosno, Kosovo in Albanijo lahko uvrstimo v kategorijo komatoznih držav« (str. 88–119). Ta klasifikacija ustreza mednarodnemu položaju posameznih držav, saj je Slovenija članica EU od leta 2004, Bolgarija in Romunija od leta 2007, Hrvaško pa lahko vidimo kot bodočo članico v ne tako daljni prihodnosti. Znova bi rad poudaril svojo kritiko in nestrinjanje z umestitvijo Slovenije med balkanske države. Če bi Slovenijo izključili, bi bil zaključek precej bolj jasen: ob pomembnih razlikah med državami kljub temu lahko vidimo, da celotna regija v učinkovitosti konsolidacije demokracije po padcu komunističnega režima zaostaja za Srednjo Evropo.

Kaj torej lahko storimo? Farkas predlaga »deset zapovedi« za rešitev balkanskih držav iz primeža nepopolnih in pogosto popačenih sistemov transformacije. Le-te vključujejo: 1. prepoznavanje pomena vrednostnega konsenza, politične arhitekture in intenzivnega iskanja učinkovitih voditeljev, 2. eksplicitno oblikovanje operacionalne definicije demokracije, ki temelji na šestih vsebinah, obravnavanih v pričujoči knjigi, 3. pospeševanje in spodbujanje strpnosti, 4. obravnavanje različnih vidikov obveznosti, 5. ponovna ocena odnosa do »glasu« ljudi, 6. zavezanost omejevanju lastnih interesov, 7. spoštovanje preglednosti in zaupanje vodstva v ljudi, 8. upoštevanje središčne vloge zakonitosti, 9. prepoznavanje realističnega tempa za uvedbo in uveljavitev sprememb, 10. zavedanje, da je demokracija cilj, ki je vreden vsega omenjenega, a vendar predstavlja izziv za vse elemente političnega telesa (str. 119–120).

Farkas poda zanimive in pomembne nasvete voditeljem, oblikovalcem javnega mnenja in zavzetim državljanom. Prav ima, ko konča z upanjem, da se bodo njegove ideje izkazale kot vredne in bodo spodbudile diskusijo o načinih, ki bi jih jugovzhodni Evropejci morali povzeti pri iskanju boljših rešitev za probleme, skupne vsem državam, ki se soočajo z nasprotji, ki so lastna kompleksnim procesom gradnje in utrjevanja demokratičnih sistemov v razmerah, ki izhajajo iz nedemokratične preteklosti. Farkasovo knjigo bi morali prebrati in o njej razpravljati ne le politologi, ampak tudi ali celo predvsem politični voditelji, v čigar rokah sta prihodnost regije in njenih ljudi.

VIRI

- Bebler, Anton (ur.) (1997): *Civil-Military Relations in Post-Communist States: Central and Eastern Europe in Transition*. Westport: Praeger.
- Bebler, Anton (ur.) (2005): *Sodobno vojaštvo in družba*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Huntington, Samuel P. (1991): *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Kardelj, Edvard (1957): *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Linz, Juan J. in Alfred Stepan (1996): *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Przeworski, Adam et al. (1995): *Sustainable Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wiatr, Jerzy J. (1998): *Slowenia: przykład udanej transformacji*. Warszawa: Fundacja Kazimierza Kelles-Krauza.
- Wiatr, Jerzy J. (2006): *Europa postkomunistyczna: przemiany panstw i spoleczenstw po 1989 roku*. Warszawa: Scholar.